

MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ BASIN MÜŞAVİRLİĞİ HABER-YORUM KOLEKSİYONUNA GÖRE KARADENİZ YÜZEYİNDEN VE DİBİNDEN PETROL VE GAZ NAKLİ, 2000-2010*

Oil and Gas Transportation through surface and bottom of the Black Sea according to news and comment collection of Moscow office of press counselor, 2000-2010.

Ali BAŞARAN**

Özet

Makalenin amacı Rusya Federasyonu yönetiminin Karadeniz'den petrol ve gaz nakline ilişkin bakış ve uygulamalarını 2000-2010 yılları için belirlemektir. SSCB yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmışlardı ya da bakmak zorunda kalmışlardı. Yeltsin dönemi RF yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına barış ve refahı planlamak için bakarken Türkiye yöneticilerine şüpheleri süregitmişti. Putin (Medvedev) yönetiminde Karadeniz ve çevre ülkelerinde RF'nun iktisadi ve askeri etkisi artmış ve Putin yönetimi Karadeniz haritasına önemli ihraç kalemleri petrol ve gaz nakli için bakmıştır. Bu hipotezi aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır. Araştırmada odaklanan döneme ait gizli resmî belgeler meri mevzuata göre en erken 2030-2040 yılları arasında açılacaktır. Bu şartlar altında hipotezin sınanmasında basın müşavirliğinin koleksiyonu çok önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Putin (Medvedev) Dönemi, Rusya Federasyonu, Türkiye, Basın Müşavirliği.

Abstract

The aim of the article is to determine the view and practice of Russian Federation administration in respect of transportation of petrol and natural gas through the Black Sea for 2000-2010. SSCB administrators generally looked at or had to look at the map of Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning. Administrators of Yeltsin's era looked at the map of Black Sea and coastal countries for peace and welfare planning, while their doubt carried on with administrators of Turkey, the hypothesis was tested. Economic and military effectiveness of Russian Federation escalated in the Putin's (Medvedev's) administration. Putin administration looked at the map of the Black Sea for transportation of petrol and gas important export items for Russian exportation. Clarifier, verifier, or falsifier indicators, presumptions, evidences for the hypothesis were inquired in the collection of the office of the press counselor. As to valid legislation secret official documents recorded in focused time will be opened for explorations at the earliest between 2030 and 2040. Under the circumstances collection of the office of press coun-

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.005

** Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi.

sellor is very important for testing the hypothesis.

Keywords: *The Black Sea, Putin's (Medvedev) Era, Russian Federation, Turkey, The Office of Press Counsellor.*

Giriş

Türk-Slav, Türk-Rus toplumlarının iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerinde Karadeniz yüzyıllarca önemli yer tutmuştur. SSCB sonrası RF toplumu ve devletin Karadeniz'e baktığı açının ve gördüklerinin anlamlandırılması gereklidir. Böylece Türk ve Rusya toplumuna Karadeniz'in günümüz ve gelecekte etkisi ölçülebilir, şuuruna varılabilir.

Öncelikle Karadeniz'in Türk-Rusya ilişkilerindeki tarihini hatırlatmak gerekir. Osmanlı yönetiminin Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bakışı ve uygulamasını ifade eden kelimeler sahiplenme ve yabancılara kapatmadır. Rusya İmparatorluğuna Karadeniz 1774'te açılmış; daha sonra Rusya İmparatorluğunun Karadeniz'de Osmanlı ile ortaklığı süreci başlamıştır. Bu süreçle birlikte Rusya İmparatorluğu ortaklıktaki payını, Karadeniz kıyısı topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine savaşlar sonrası genişletmiştir. Son Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu savaşı Karadeniz ve çevresindeki topraklarda cereyan etmiş, iki devleti de sukuta erdirmiştir.

Sukuta eren iki imparatorluğun yerine kurulan devletlerden Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarına kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş; RF'nun yanı sıra Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov'un "görevinden ayrıldığımı" TV'de 20:05'te yayınlanan Gorbaçov'un okuduğu bir beyanname ile halka¹ bildirilmiş ve aynı gecesi Kızıl Meydandaki SSCB bayrağı indirilip yerine RF bayrağı çekilmiştir.²

Makalede "SSCB sonrası Putin döneminde Türkiye-RF ilişkilerinde Karadeniz'den petrol ve gaz nakli hususunda RF yönetiminin bakış açısı yansıtılmıştır. *"RF yöneticilerinin Karadeniz'den petrol ve gaz nakli hususuna bakışı ve uygulamaları nelerdir* sorusu RF gazetelerinden Moskova Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haber, yorum, telkinlerden istifade edilerek cevaplandırılmıştır.

¹ "Mikhail Gorbachev Resignation Speech," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.

² "Lowering of the Last Soviet Flag," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.

İlgili Çalışmalar

Sadece Karadeniz'i konu edinen araştırma merkezleri, enstitüler, dergiler mevcuttur: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü (KAREN), Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Merkezi (ICBSS), Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Dergi Karadeniz, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, vd. Karadeniz'e ilişkin Türkçe binlerce kitap, rapor, makale, harita, fotoğraf, kroki, belgesel vardır. Bu eserlerin birkaçından istifade edilmiştir. Bu halde on binlerce esere bir makale eklemenin ne gereği var düşüncesi doğabilir. Bu araştırmanın gerekçesinin, farklılığının, özgünlüğünün kaynağı, Putin (Medvedev) döneminde Karadeniz'e RF yönetiminin petrol ve gaz nakli için bakışı ve uygulamalarının T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıtlarına göre bulunmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmaya konu Putin (Medvedev) döneminin ilk on yılına ilişkin gizli resmî belgeleri en erken 2030-2040 yıllarında açılacağından Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları önem arz etmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırmalarda sıklıkla başvuru belge, kayıt incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Odaklanılan yıllar öncesine ilişkin araştırma soruları T.C. Başbakanlık Osmanlı arşivi kayıtları ve Cumhuriyet arşivi kayıtları ile diğer araştırmacıların bulgularından istifadeyle cevaplandırılmıştır. Odaklanılan yıllara ilişkin araştırma sorularının cevabı 7. Rostovskiy Per., No: 12 adresindeki Moskova Büyükelçiliğinin araştırmacılara müsaade edilen arşivlerinden, büyük ölçüde Moskova Basın Müşavirliğinin RF gazete, dergi, TV yayını, internet kaynaklı koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır.

Çalışmanın Amacı

RF yönetiminin Karadeniz'e petrol ve gaz nakli açısından bakışını ve uygulamalarını 2000-2010 yılları için ortaya çıkarmaktır.

Araştırma sorusu

T.C. Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonuna göre Putin (Medvedev) döneminin ilk on yılında (2000-2010) RF'nun Karadeniz'e petrol ve gaz nakli açısından bakışı ve uygulamaları nasıldı?

Veri toplama

Veriler büyük ölçüde T.C. Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonundan, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi,³ T.C. Dışişleri Bakanlığı “Uluslararası Antlaşmalar” veri tabanı,⁴ Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş.’nin (BOTAŞ) kaynaklarından, Resmi Gazeteden toplanmıştır.

Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtları hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Basın Müşavirliğinin makalede istifade edilen koleksiyon kayıtları 2000 ile 2010 yılları arasını kapsamakta, 1.669.554 sözcükten ve 4.178 sayfadan oluşmaktadır. Koleksiyonda 710 kez Karadeniz sözcüğü tekrarlanmaktadır. Tekrarlanan 710 Karadeniz sözcüğünün bağlamı (önceki ve sonraki cümleler) incelenmiştir. Basın Müşavirliğinde görevli Anatoliy Hayrettinov tarafından Türkçeye çevrilen haberler elektronik sistemle BYEGM’ye aktarılmıştır. BYEGM içerikleri istifade edeceği farz edilen devlet kurumlarına yönlendirmiştir. Basın Müşavirliği mensupları takibinde yarar gördükleri, Türkiye’de ilgili kurumlar personelinin bilmesinin yararlı olacağını farz ettikleri içeriği Türkçe’ye çevirmiştir. Tercüme edilen içerikler ilgili devlet kurumlarına yönlendirildiği için RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve çevresine ilişkin politikalarının karşılıklı yankılanmasına neden olmuştur.

Tablo 1: Koleksiyon bilgileri, 2000-2010

Yıllar	Sözcük sayısı	Sayfa sayısı	Karadeniz sözcüğü tekrarı	(Sıklık=Sözcük sayısı/ Karadeniz tekrar sayısı)
2000	300994	859	102	2950,00
2001	140596	356	50	2811,00
2002	152079	382	25	6083,00
2003	166556	405	52	3203,00
2004	180324	435	68	2651,00
2005	224868	537	93	2417,00
2006	170772	416	113	1511,00
2007	130757	318	75	1743,00
2008	70032	168	35	2000,00
2009	69317	158	61	1136,00
2010	63259	144	36	1757,00
Toplam	1669554	4178	710	

Kaynak: Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonu.

³ “Devlet Arşivleri,” 2016, <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, <<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>>, (erişim tarihi: 06 Mart 2018).

⁴ “T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Andlaşmalar Veri Tabanı,” 2019, <http://ua.mfa.gov.tr/>. (erişim tarihi: 06 Mart 2018).

Basın Müşavirliği koleksiyonuna tercüme edilip, arşiv numarası verilerek kaydedilen ve bu makalede istifade edilen RF yayınlarının özelliklerini açıklamakta fayda vardır. 2000-2010 yıllarında 12 gazeteden haberler aktarılmıştır: *Gazeta SNG, İzvestia, Kommersant, Komsomolskaya Pravda, Krasnaya Zvezda, Nezavisimaya Gazeta, Parlamentskaya Gazeta, Pravda, Rossiya, Rossiyskaya Gazeta, Segodnya, Vremya Novostey*. Putin'in yönetiminde genelde yayıncılık (basılı, sesli, görüntülü) özelde gazete yayıncılığında özgürlükler Yeltsin dönemine göre daralmıştır. Yeltsin döneminde tercüme edilen içeriklerin (haber, yorum, telkin, vd.) yayınlandığı gazetelerin tamamına yakınının sahipliği kamu, oligarhlar ya da yabancılar arasında dağılmaktaydı. Yeltsin döneminde Basın Müşavirliği mensuplarının tercüme ettiği içerik ile içeriğin yayımlandığı gazete sahibinin (kamu, özel) görüşünün, hedeflerinin çelişmediği görülmüştür. Bu nedenle Yeltsin döneminde ve Putin döneminde gazetelerin sahiplerini bilmekte fayda vardır. Gazetenin sahipliği Karadeniz'e ilişkin haberlerin sıklığını etkilenmiştir şöyle ki Yeltsin döneminde gaz nakli ile ilgili haberler daha ziyade Gazprom'un *Trud ve Vek* gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

SSCB'nin son yıllarında özel gazetelere müsaade edilse de gazete ve televizyon yayıncılığında kamunun büyük payı Yeltsin döneminde süregitmiştir. Kamu kesimi Yeltsin döneminde çoğu gazetenin ya doğrudan ya da dolaylı sahibiydi. *Krasnaya Zvezda* Gazetesi Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın yayın organıydı. *Rossiyskaya Gazeta* hükümetin, *Parlamamentskaya Gazeta* meclisin gazetesiydi. *İzvestia* Gazetesi'nin sahibi kamu şirketi Lukoil idi. *Trud ve Vek* gazeteleri Gazprom'un denetimindeydi.

Bazı gazete ve televizyonların sahibi ise oligarhlardı. Oligarh tabiri devlet kaynaklarıyla büyüyen az sayıda devasa büyüklükte Batı ile bağlantılı özel holding sahiplerini betimliyordu. Gazete, dergi, televizyon sahibi oligarhlar devlet kaynakları ile oluşup/oluşturulup büyüdüklerinden Yeltsin yönetimine yakındılar. Oligarhlar devlet kaynaklarını (ucuz ya da negatif faizli kredi, özelleştirilen tesisler, haklar, imtiyazlar vb.) yutarak ve emerek büyüdükleri için Başkan Yeltsin'i gazeteleri ve televizyonları vasıtasıyla destekliyordardı. Etkili bazı gazetelerin sahibi oligarhları anmakta fayda vardır. *Nezavisimaya Gazeta* oligarh Boris Berezovsky'nin denetimi altındaydı. *Kommersant Daily Vladimir Yakovlev* tarafından kuruldu, Eylül 1992'de yayınlanmaya başladı, Oligarh Boris Berezovsky tarafından satın alındı. *Segodnya* Gazetesi Most Bank kurucusu oligarh Viladimir Gusinskiy tarafından kontrol ediliyordu (Tanrısever, 2005: 160-163).

Yeltsin dönemi ile Putin döneminde basın özgürlüğüne de işaret etmek gerekir. Putin döneminde merkezileşme ve güçlü devlet politikasının ana temalarından biri de "kanun diktatörlüğü"dür (diktatura zakona). "Kanun diktatörlüğü" kavramı, 2000 yılı başkanlık seçimi kampanyasında Putin'in sıklıkla kullandığı bir söylemdir.⁵ Vladimir Putin'in başkanlığı ile birlikte medya ve yönetim arasında

⁵ Anna Politkovskaja, In Putins Russland In Putins Russland In Putins Russland, Köln: DuMont, 2005, s.146-

daki gerilim “medyaya haddi bildirilerek” azalmıştır (Gül ve Yavuz, 2015: 191). Putin’in 2000’de göreve başlamasıyla devlet ilk olarak muhalif görüşlü televizyon kanalı NTV’yi hizaya çekmiştir. NTV o günden bu yana Gazprom-Media Holding’in bir parçası” olmuştur.⁶

Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkilerinin önemli bir belge kaynağı Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşividir; ancak tasnif işlemleri sonuçlandırılmadığından belgelere erişilememektedir.⁷ Diğer önemli veri kaynağı T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtlarıdır. Osmanlı arşivlerinde 04 Ekim 2016 tarihi itibari ile başlığında Karadeniz’i içeren yazılı ve görsel (harita, plan, proje, kroki, vd.) 2.029 belge olduğu görülmüştür.⁸ Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz’i içeren 393 belge olduğu görülmüştür. Karadeniz’e ilişkin belge sayısının yüksek olmasının bir anlamı olsa gerektir.

Geçerlik ve güvenilirlik

Geçerlik ve güvenilirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Araştırma betimsel geçerlik (descriptive validity), yorumlayıcı geçerlik (interpretive validity), kuramsal geçerlik-iç geçerlik (theoretical validity), genellenabilir geçerlik (generalizability validity), değerlendirmeci geçerlik (evaluative validity) ölçütlerinin farkında olunarak yürütülmüştür.

Verilerin toplanması ve sonuçların yorumlanıp, ilişkilendirilmesi aşamalarında hassasiyet gösterilmiştir. Araştırma verileri betimsel geçerliğe uygun, önyargısız toplanmıştır. Erişime açık hiçbir belge, veri kasti olarak araştırma dışında bırakılmamıştır; ancak gizli belgelerin Cumhuriyet Arşivinde ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerde erişime açılmadığı/açılmadığı akılda tutulmaktadır. Veriler tasnif ve tasvir edilmiştir. Verilerin güvenilirliğinde şüphe yoktur.

RF yönetiminin Karadeniz’e bakışı yorumlayıcı geçerlikle, olabildiğince tüm boyutları ile ifade edilmiştir. Verilerin yorumunda nesnel kalınmıştır. Yorumlama ve raporlandırma aşamasında araştırmacı yanlılığı ve yanlılığının makaleye yansımaması için konuyla ilgili eserleri bulunan nesnel kaldığı varsayılan başka bir araştırmacıdan yardım alınmış, görüşleri alındıktan sonra taslak metin güncel-

148’den aktaran Yahya Kemal Taştan, “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: İzyona: Rusya’da Kimlik Arayışları,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, no. 1 (2012): 69–134., s. 101.

⁶ “Rusya: Devlet Denetimindeki Medya,” 2019, <https://www.eurotopics.net/tr/176694/rusya-devlet-denetimindeki-medya>, (erişim tarihi: 14 Mart 2019).

⁷ “Dışişleri Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği,” 2019, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017), “Ankara Milletvekili Sayın Ayşe Gülsün Bilgehan’ın 7/684 Sayılı Soru Önergesinin Yanıtı,” 2019, <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017), “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Elektronik Arşiv Projesi Tanıtım Konuşması, 16 Ocak 2015, Ankara,” (n.d.), http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017).

⁸ “Devlet Arşivleri.” <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (erişim tarihi: 04 Ekim 2016).

lenerek makaleye son şekli verilmiştir.

Araştırma kuramsal geçerlik soruları (Araştırma anlamlı bir bütün oluşturuyor mu? Elde edilen bulgular, diğer tarihi kayıtlar, kavramsal çerçeve veya kuramla uyumlu mudur? Açık olmayan olgular ya da olaylar belirlenmiş midir? Bulguları açıklamada alternatif yaklaşımlar kullanılmış mıdır?) akılda tutularak yürütülmüştür.

Araştırma verilerinin tahlili yöntemi, süreci diğer araştırmalarda da kullanılabilir. Bu nedenle genellenebilir geçerlik ölçütü sağlanmıştır.

Araştırma değerlendirmeci geçerlik kıstaslarını karşılamıştır. Varılan sonuçların benzer diğer araştırmalarla, verilerle (gizli arşiv belgelerinin araştırmacılara açılması sonrası, 2023-2031 yılları arasında) teyit edilebileceği düşünülmektedir. Araştırma süreci ve sonuçları açıktır, tutarlıdır. Başka araştırmacılar aynı konuyu başka yıllar aralığı için tetkik etseler izlenecek araştırma süreci, bulgular ve sonuçların birbirini tamamlayacağı düşünülmektedir.

Bu surette nitel araştırmalar için hayati olduğunun bilinciyle; lakin sağlanması, ölçülmesi güç olan geçerlilik ve güvenilirliğin ön şartlarına riayet edildiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca araştırmanın literatüre ve insan yaşamında karşılaşılan sorunların çözümüne katkısı vardır.

Bulgular

T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusunun cevabına yönelik olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Bulgulara ve bulguların yorumuna geçmeden önce anılması gereken SSCB sonrası Karadeniz'e sahildar devlet sayısının değiştiği ve Türkiye'nin SSCB'den bağımsızlığını ilan eden RF'nu 24 Aralık 1991'de⁹ tanınmasıyla Karadeniz, Türkiye-SSCB ilişkilerinden çıkıp Türkiye-RF ilişkilerinin konusu olduğudur. RF'nun, SSCB'nin devam eden devleti olduğu iddiasını Türkiye reddetmediği için diğer tüm anlaşmalar gibi Karadeniz'e dair SSCB devri anlaşmaları da geçerliliğini sürdürmüştür. SSCB sonrası Türkiye ile RF, Karadeniz havzasında rekabet ya da işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kalmıştır.

SSCB sonrası Karadeniz belirsizliklere, istikrarsızlıklara, işbirliği arayışlarına, çevre sorunlarına konu olmuştur. Yeni bağımsız devletlerin geleceği, Kırım'ın geleceği, Karadeniz çevresinde SSCB limanları, Transdinyester, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Gürcistan'da ve Moldova'da iç siyasi karışıklıklar, erken petrolün Novorossiyk ya da Supsa'ya nakli, Karadeniz'in üzerinden

⁹ "Aydın Tarihi 01 Aralık 1991," 1991, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01..>, (erişim tarihi: 25 Ağustos 2016).

petrol nakli, Karadeniz'in dibinden gaz nakli, Karadeniz'in kirlenmesi, Karadeniz'de çevre sorunları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikaları, Karadeniz'de arama kurtarma, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliği süreci, KEİ ve KEİT girişimi, boğazlardan geçiş Yeltsin ve Putin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarını oluşturmuştur.

2.1. Mavi Akım, Trans-Hazar Rekabeti

1990'lı yıllarda Türkiye'ye doğal gaz tedariki için rekabet vardı. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin artan doğalgaz ihtiyacının hangi ülkelerden hangi güzergahlar tercih edilerek temin edilmesi gerektiğine dair belirsizlik vardı.¹⁰ Doğalgaz'ın Rusya marifetiyle temin edilmesi halinde Karadeniz'in dibinden ya da karadan Rusya ve Gürcistan'ı geçerek Türkiye'ye nakli ya da Türkmenistan-Hazar-Azerbaycan-Gürcistan güzergahı üzerinden Türkiye'ye nakli seçenekleri rekabet halindeydi. 2000 yılı itibariyle Gazprom iki yıldır Gürcistan ile gizli görüşmeler yapıyordu. Gürcistan, Rusya'dan Türkiye'ye yılda 9 milyar metreküp doğalgaz nakline razıydı (Dvali, 2000).

1990'lı yıllarda Türkmenistan RF vasıtasıyla gaz satıyordu. Türkmenistan, Türkiye'ye doğrudan, RF'nu araya almadan, gaz satmak istiyordu. Ancak Türkmenistan RF'na bağlıydı. Türkmenistan hem Türkiye'ye hem de RF'na göz kırptıyordu. 1999 başında Gazprom ile Türkmenistan 20 milyar metreküp Türkmen doğalgazının Rusya üzerinden nakli konusunda anlaşmışlardı. Türkmenistan 2000 yılı itibariyle 3 yıldan fazladır doğalgazı Rusya üzerinden naklediyordu (Novoprudski, 2000).

Türkmenistan RF'ndan bağımsız gaz satmak istese de coğrafi, hukuki, siyasi, teknik şartlar pek elverişli değildi. Türkmenistan için elverişsiz şartlar altında 2000 yılında Mavi Akım ile Trans-Hazar rekabeti yaşanıyor. Saparmurat Niyazov, Türkmenistan gazının Türkiye'ye satışı için iki girişime yetki vermişti, oysa iki teşebbüse birden yetki vermek işin doğasına uygun değildi. Semen Novoprudski iki girişim arasındaki rekabeti adeta savaş olarak nitelemiştir:

“Mavi Akım'ın inşaatı, Rusya açısından gerçek bir savaş halini almıştır. Zira Türkmenistan, Türkiye'ye aynı sürelerde Trans-Hazar doğalgaz boru hattını inşa etmeye çalışıyor. Rusya federasyonu yakıt ve enerji Bakanlığı'nın değerlendirmelerine göre, söz konusu iki boru hattından ancak birisi rekabet edebilir durumda olabilecektir. Bu nedenle hangi ülke geç kalırsa, o ülke yarısı kaybetmiş olacaktır.” (Novoprudski, 2000).

Trans-Hazar konsorsiyumunda ABD firmaları yer alıyordu. Konsorsiyum başkanı Edvard Smith ile Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Niyazov'u 2000

¹⁰ 1990'lı yıllarda enerji ihtiyacı, ABD'nin Mavi Akım'a tepkisi için bkz. Çiğdem Tüzün and Sühan Muratlı, Şarkı Tara Sınırların Ötesinde, 5th ed. (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), sf. 67-69.

yılıının ilk çeyreğinde iknaya çabalıyordu. Ancak Demirel başarılı olamadı.¹¹ 28 Haziran 2000’de General Electric ve Bechtel Trans-Hazar projesine katılmaktan vazgeçtiklerini resmen açıkladılar (Gubenko, 2000).

Niyazov¹², Cumhur Ersümer’e, Rusya teslimi gazın metre-küp fiyatı 114 USD iken, Türkmenistan doğalgazı 68-70 USD’den satmayı teklif ettiğini ifade etmiştir. Fiyattan başka Mavi Akım ile Karadeniz’in dibinden geçecek boru hattının, çevre için tehlikeli olduğu da tartışılmaktaydı. İki teklif ve arkalarındaki devletler rekabet halindeydi. “General Electric” ve “Bechtel” şirketlerince oluşturulan PSG şirketi, “Shell” şirketi ile birlikte Türkmenistan’dan Türkiye’ye doğalgaz boru hattı inşa edilmesi için kurulan bir konsorsiyum oluşturulmuştu. Rusya merkezli “Stroytransgaz”, Türkiye merkezli “Öztaş” ile “Hazedaroğlu” şirketleri “ÖHS” girişimini oluşturmuştu. ABD yönetimi Trans-Hazar projesinin bir an önce gerçekleştirilmesi için, Türkmenistan ve Türkiye’ye tüm politik ve ekonomik baskı araçlarını kullanmıştı. PSG şirketi başkanı Eduard Smith, Ağustos 2000’de ABD senatosunda “Mavi Akım” projesinin, ABD’nin stratejik çıkarlarına zarar vereceğini belirtmişti. Smith, Trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşası ile ilgili çalışmaların hızlandırılması için, Amerikan kongre üyelerine, ellerinden geleni yapma çağrısında bulunmuştu (Sıryayev, 2000).

Mavi Akım projesi ile Trans-Hazar projesi arasındaki rekabet ABD ile RF rekabetine dönüşmüştü. RF yönetimince Mavi Akım’ın gerçekleşmesi ABD’ne atılan bir tokat olarak görülüyordu. RF yöneticileri “Mavi Akım” projesinin uygulanmasını ABD için yalnızca politik yenilgi değil, aynı zamanda teknolojik bir tokat olarak anlamışlardır. Amerikalılar, “Mavi Akım” projesinin teknolojik bakımdan son derece karmaşık olması nedeniyle RF’nun gerçekleştiremeyeceğini defalarca ifade etmişlerdi. Fakat boru hattının Samsun-Ankara kesiminin inşaatının gidişatı, Amerikalıların, “Mavi Akım”ın teknolojik sorunlarını çözülemeyeceği beklentilerini boşa çıkarmıştır. RF’nda Hazar Denizi bölgesini, Amerikan stratejik çıkarlar bölgesi olarak ilan eden ABD’nin anılan bölgede önemli bir yenilgiye uğratıldığı düşünülmüştü. Bu yenilgi, Rusya’nın bölgeden uzaklaştırılmasının başlangıç noktası olarak planlanan Trans-Hazar projesi ile bağlantılı olması açısından önemliydi. Yenilgi üzerine, Trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşası projesinin operatörü Amerikan PSG şirketi, Aşkabat’taki temsilciliğini kapatma kararı aldı (Sıryayev, 2000).

¹¹ Boris Vinogradov, “Boru Hattı Yerine Altın Zincir... Türkmenistan, Yüzünü Rusya’ya Çeviriyor,” *İzvestia Gazetesinin* 29.3.2000 Tarihli İnternet Sayfası, March 29, 2000., Ancak TBMM tutanağında farklı bir yorum vardır: “... Şimdi, bu hayal mahsulü proje nedeniyle, dost ve kardeş ülkeler bize karşı kaygı ve kuşkuyla bakmaktalar. Bunu ben değil, birkaç gün önce, Sayın Cumhurbaşkanımız söylemiştir.” “TBMM B:103 01.06.2000 O:3,” n.d., <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c034/b103/tbmm210341030215.pdf>.

¹² Niyazov, Türkmenistan gazının olası Karadeniz dibinden Kırım Yarımadasına uzanıp Ukrayna’ya teslimine dair projeleri teklif etti ve görüştü. İlonə Zayets, “Kuçma, Luşenko ve Niyazov Görüşmeler Yapıyorlar,” *Nezavisimaya Gazeta*, October 27, 2003.

Mavi Akım ile Trans-Hazar mukayesesi ve rekabeti TBMM’nde yıllarca süregitmştir. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_internet.anasayfa adresinde “Trans-Hazar” araması 58 sonuç vermektedir. TBMM Genel Kurul tutanaklarında Mavi Akım ya da Trans-Hazar kelimeleri arandığında çok sayıda veriye erişilmektedir. Trans-Hazar’ın gerçekleştirilmemesi TBMM’nde yıllarca eleştirildi:

“...Türlü sahtekârlıklar, ülkenin gaz ihtiyacı hakkında şişirilmiş tahminler, yalan beyanlar ve yolsuzluklar yoluyla, Türkiye’ye, onlarca milyar dolar kaybettirilmesi, muhakkak ki, affedilmez bir suçtur ve hesabı sorulmalıdır. Fakat, bu projenin arkasındaki siyasî lider ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanının esas kötülükleri, jeopolitik körlüklerinden ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarına bilinçli şekilde ihanet etmelerinden ileri gelmiştir; çünkü, Mavi Akımın esas amacı, Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmasını öngören Trans-Hazar Projesinin önünü kesmektir. Evet, Trans-Hazar Projesinin önünü kesmektir, Mavi Akımın birinci fonksiyonu. ... Güzergâhı Rusya’nın etkisinden arınmış olan Trans-Hazar projesi, Türkmenistan’ın siyasî ve ekonomik bağımsızlığının garantisiydi; ama, o dönemin malum siyasî parti lideri ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanını da içeren çete, bu projenin yerine Mavi Akımı gerçekleştirme yoluna giderek, Rus kemendini Türkmenistan’ın boynuna geçirdiler. Bu suretle, Türkmenistan’ın çıkarlarına ağır bir darbe indirilmiş ve bu kardeş devlet küstürülmüş oldu. Bunu yaparken de 32 dolardan satın alınabilecek Türkmen gazı yerine, 114 dolardan Rus gazını alma denaet ve şenaatini işlediler. ...”¹³

“... Ruslar, özellikle Orta Asya’daki doğal gaz hatlarını trans Hazar değil de trans Karadeniz hattı şeklinde geçirerek Anadolu’dan yani bizim Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırlarından geçmeyen, Bulgaristan’a uzanan bir hat hâline getirmişlerdir. Bu da ülkemizin maalesef aleyhinedir ve bunu da biz neredeyse kabul eder konuma geliyoruz.”¹⁴

Mavi Akım hattından gaz naklinin ilk aşamasında Türkiye ile Rusya arasında sorunlar yaşanmıştır. Mavi Akım hattından 2003 baharında deneme amaçlı Türkiye’ye gaz teslimatı yapıldı. Andlaşma, 1 Temmuz’da yürürlüğe girmekle birlikte, daha Haziran ayında Türkiye, andlaşmadaki şartları yerine getirmeye niyetli olmadığını açıkladı. Haziran sonlarında Türkler, Rusya doğalgazının miktar ve fiyatında (bin metreküp için 70 USD) indirim yapılmasını talep ettiler. Gazprom Türkiye’nin iki nedenle sözleşmedeki şartları yerine getiremediğini bildirdi. İlki Türkiye tarafının ekonomik büyüme hızı ve buna göre doğalgaz ihtiyacını hesaplarken yanıldığı; ikincisi doğalgaz nakil sisteminin geliştirilmesi ve modernizasyonu gereklerini yerine getiremediğinden 2003’teki haliyle

¹³ “TBMM Genel Kurul Tutanağı,” Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 22. Dönem 1. Yasama Yılı 104. Birleşim 09 Temmuz 2003 Çarşamba, 2003, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd_birlesim_baslangic_yazici?P4=10005&P5=B&page1=21&page2=21.

¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi et al., “TBMM Genel Kurul Tutanağı,” 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd_birlesim_baslangic?P4=21914&P5=H&page1=82&page2=82.

dağıtım sisteminin ek yüke dayanamayacağını ortaya çıkmasıydı. Türkiye'deki durumdan dolayı 2003'te Gazprom teslim edilecek doğalgaz miktar ve fiyatında indirim yapmaya razı olduğunu duyurdu. Gazprom Mavi Akım sayesinde kazanacağı paraların bir kısmını Türkiye'nin doğalgaz nakil sisteminin geliştirilmesine yatırmaya hazır olduğunu da açıkladı (Gubenko, 2003).

Mavi Akım ile ilgili bir başka mesele satılan doğalgazın ödeme fiyatı anlaşmazlığıydı. Mavi Akım projesinin kökeni 1997'de imzalanan andlaşmaya kadar iniyordu. RF taarfına göre bu andlaşmada geçen fiyat formülünde baskı (daktilo) hatası bulunuyordu. Diğer bağlantılı bütün belgelerde de hemen hemen aynı fiyat formülü yer aldığından, andlaşmadaki doğalgaz fiyatı gerçek fiyatın çok altında gözükmiştir. Gazprom'a göre hatanın bir baskı hatası olarak değerlendirilmesi gerekiyordu. RF tarafına göre Gazprom'un Mavi Akım konusunda köklü tavizler vermemesi halinde Türkiye tarafı doğalgaz için "hatalı" formüle göre para ödeneceği yolunda açıkça şantaj yapıyorlardı. Hata, doğalgazın yeni boru hattından teslim edilmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkartıldı. Fiyat, "hatalı formüle" göre değil, normal formüle göre hesaplanınca Türkiye'de "büyük bir öfke"ye yol açtı. Bunun ardından Türkiye tarafı doğalgaz alımından vazgeçti ve andlaşmayı yeniden gözden geçirmeyi talep etti. RF tarafına göre muhtemelen Türkiye, mevcut andlaşmadaki hesapları kontrol ettikten sonra "hatayı" ortaya çıkararak, Gazprom'la pazarlığa başlamıştı. RF tarafına göre 2003'te ABD, Türkiye'ye ciddi siyasi destek veriyordu. Mavi Akım'ın karşılaştığı her sorun, ABD'nin baştan beri lobiciliğini yaptığı Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının başarılı olma şansını arttırıyordu. RF ile Türkiye arasında Karadeniz'in dibinden doğalgaz boru hattının döşenmesi müzakere edilirken ABD Türkiye'ye ciddi baskı yapmıştı. RF tarafı Mavi Akım tamamlandıktan sonra ABD baskısının azalacağını ümit etmişti. Fakat RF tarafının beklediği gibi olmadı. RF tarafına göre Türkiye'de Ak Parti hükümeti birçok bakımdan ABD'ne yöneliyordu. RF tarafının değerlendirmesine göre Ak Parti hükümeti Gazprom'u "yenmeleri" halinde yeni iktidar eliti olarak konumlarını güçlendirme şansını elde etmiş olacaktardı (Grivaç ve Dubnov, 2003).

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz'in dibinden gaz nakline dair Mavi Akımdan başka Güney Akım projesine dair kayıtlar vardır. Karadeniz dibinden ya da yüzeyinden petrol veya gaz nakline dair projeler birbirini etkilemiştir. Mavi Akım-2, Güney Akım, Samsun-Ceyhan, Burgaz-Dedeoğaç, NABUCCO projelerinin herhangi birisini anlamak için diğer projelere de değinmek gerekir.

1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında boğazlardan geçen petrol tankerlerinin sayısı üst sınıra yaklaşmış; ayrıca kış aylarında sis ve fırtına nedeniyle geçişler neredeyse duruyor, tanker kuyruğu oluşuyordu. 2004'te boğazlardan geçen petrol tankeri sayısını azaltmak için Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan, Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanından Yunanistan'ın Ege Denizi kıyısında bulunan Dedeoğaç limanına kadar 300km uzunluğunda bir petrol boru hattı inşası projesi görüşmeleri yapılmıştı.¹⁶

2006'da Türkiye üzerinden Avrupa'ya RF gazının nakledilmesini temin edecek Mavi Akım-2 projesi görüşmeleri yapılıyordu. Mavi Akım-2 doğalgaz boru hattı inşası için İtalyan Eni firmasıyla ortak işletme kurulacaktı. Gazprom projeye beş milyar USD harcayıp İtalya'ya yılda beş milyar metreküpe kadar doğalgaz satabilecekti. Eni ile kurulacak ortak işletme, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesi sistemine benzer bir sistemle çalışacaktı. Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesinin sona ermesiyle Gazprom, Almanya, Fransa ve Belçika piyasasına ulaşacaktı. Mavi Akım-2 projesiyle Gazprom, İtalya, Yunanistan ve belki Macaristan ve Bulgaristan'ı da kapsamına alacaktı. Gazprom, söz konusu projenin gerçekleştirilmesi için elini çabuk tutmak istiyordu, çünkü AB, NABUCCO doğalgaz boru hattı inşası projesini onaylamıştı. Gazprom ve Eni arasında imzalanan iş birliği sözleşmesine göre, taraflar 15 Ekim 2006'ya kadar sözleşmeyi imzalamayı kabul etmişlerdi. Bu sözleşmenin, Mavi Akım-2 projesiyle ilgili stratejik iş birliğine ilişkin bir memorandum şeklinde olacaktı. Ortaklar, eşit şartlarla ortak bir işletme kuracak, bu ortaklık ise, doğalgaz boru hattının işletmecisi olacaktı. Rusya'dan gelecek doğalgaz boru hattı, Karadeniz'in dibinden geçerek, mevcut Mavi Akım hattı gibi Türkiye'nin batısına uzanacaktı. Buradan İtalya'ya yönelik çeşitli güzergahlar hedefleniyordu. Mavi Akım-2 projesinin kapasitesi sekiz milyar metreküp olarak planlanıyordu. Bu, Gazprom'un ilk hatla birlikte Türkiye üzerinden yılda toplam 24 milyar metreküp doğalgaz ihraç edebilmesini sağlayacaktı. Mavi Akım-2 projesiyle ilgili iş birliği, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesi modeli şeklinde organize edilecekti. Mavi Akım-2 boru hattı güzergahı, 2007 yılında belirlenecekti. O zamana kadar Gazprom, doğalgaz alıcılarını belirleyecekti. Mavi Akım-2, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattıyla birlikte, Gazprom'un Avrupa'ya yönelik doğalgaz naklinde mükemmel bir denge sistemi oluşturmasını sağlayacaktı. Gazprom, Mavi Akım-2 projesini gerçekleştirilmek

load/documents/pdf/tr/2014/06/ssttbv_tu-esia_6_se_tk_tr_20140606.pdf.

¹⁶ “Rusya ile Yunanistan, Burgaz-Dedeoğaç Projesini Hızlandırma Konusunda Anlaştılar,” *Vremya Novostey*, Ağustos 9, 2004.

için elini çabuk tutmak istiyordu, çünkü AB, NABUCCO boru hattının inşa projesine yeşil ışık yakmıştı. En iyimser tahminlere göre, Mavi Akım-2 ancak 2012 yılında inşa edilebilecekti (Grib, 2006).

Mart 2009'da Mavi Akım-2 için Türkiye Enerji Bakanı ve Gazprom başkanı Ankara'da görüşmüşken 6 ay geçmeden Türkiye, RF'na Güney Akım için izin vaat etti. Türkiye'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinde Güney Akım boru hattının inşaatına izni vaat eden protokol 06 Ağustos 2009'da Putin'in Ankara ziyareti sırasında imzalandı. Güney Akım projesine göre boru hattı Novorossiysk'ten Karadeniz dibinden Bulgaristan'ın Varna limanına ve oradan Balkan Yarımadası toprakları üzerinden Avusturya ve İtalya'ya kadar uzanacaktı. Güney Akım yılda 63 milyar kadar metreküp doğal gaz taşıyabilecekti. Projeye ilgili yatırımların toplam tutarının 25 milyar Avro olacağı öngörülüyor ve hattının 2013'te işletmeye alınması planlanıyordu (Naumov, 2009).

RF tarafı defalarca Türkiye'yi doğal gaz transit ülkesi olarak kullanmaya çabalamıştı; fakat Türkiye 06 Ağustos 2009'a kadar Rusya'ya net cevap vermemişti. Türkiye önce NABUCCO andlaşmasını imzaladı; sonra Rusya'nın Güney Akım'la ilgili tekliflerini kabul etti. RF Güney Akım'a alternatif Burgaz-Dedeağaç projesinin iptali ihtimaline rağmen Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesini desteklemeyi vaat ederek Türkiye'ye taviz vermişti. Yetkililer inşaat işlerinin 2010 yılında başlayabileceğini ifade etmişlerdi (Grib, Butrin, Gudkov ve Solov-yov, 2009).

Koleksiyon kayıtlarında Güney Akım'a Türkiye'nin Samsun-Ceyhan hattı ve nükleer santral inşası mukabilinde izin vermeyi vaat ettiği iddia edildiğine dair haber dikkat çekicidir. Rusya tarafı Güney Akım karşılığında Burgaz-Dedeağaç projesine değil, Türkiye açısından kârlı olan Samsun-Ceyhan petrol boru hattının inşa edilmesine razı olduğunu iddia etti. Ayrıca RF Türkiye'de Rosatom şirketinin Türkiye için epeyce elverişli şartlarda inşa edeceği ilk nükleer santralin inşaatı konusunda müsamahalı davranmıştı. Türkiye yönetimi 10 Aralık 2010'a kadar Güney Akım'a izin vermeyi vaat ettiği hâlde vaadini gerçekleştirilmeyip ancak Şubat 2011'de Gazprom "jeolojik ve sismik araştırmalar" yapmak için Türkiye'den izin alabildi. Avrupa'ya Kuzey'den gaz naklinin gerçekleştirildiği Kuzey Akım'a nispet ile adlandırılan Güney Akım, Rusya ile Ukrayna arasındaki sorunlar nedeniyle ABD ve AB'nin Güney Akım'ı engellemesi sonucu gerçekleştirilememiştir.¹⁷ Engelleme nedeniyle Rusya yönetimi Karadeniz'in dibinden

¹⁷ Ukrayna ile Rusya arasında Karadeniz ve Azak Denizine ilişkin çözümlenmeyen sorunlar süregidiyordu. Andrey Zaytsev and Yanina Sokolovskaya, "Azak Denizinde Bir Yerde," *Izvestia*, Eylül 18, 2003. "Ukrayna ile Rusya uzun yıllardır bu sorunları çözmek için çaba ediyorlar, fakat başarılı olamıyorlar. Birincisi, iki ülke Azak Denizi'nin statüsünü belirleyemiyor. Bu çok önemli, çünkü konu, Azak Denizi sahasında iki ülkenin güvenliğinden başka, ekonomik ve çevre sorunlarıyla da bağlantılı. Eğer BM'nin 1982 tarihli Denizcilik Hukukuna bağlı kalırsa, 12 millik kara suları dışındaki deniz sahası, yalnız Ukrayna ve Rusya'nın değil, diğer ülkelerin gemilerine de açık olmasını gerektirir. Bu statü, Azak Denizi'nde yeterince güçlü balıkçı limanlarına ve askeri altyapıya sahip olmayan Ukrayna'nın işine geliyor. Kiev, deniz sahasının, Azak Denizi'nin ortasından geçen çizgiye göre bölüşülmesinde ısrar ediyor. Moskova ise buna karşı çıkıyor, Azak

Bulgaristan'da karaya çıkması planlanan Güney Akımını Karadeniz dibinden Türkiye'ye (Trakya'ya) çıkan Türk Akımı ile ikameyi planlamıştır.

Türkiye'nin Güney Akım'a vaat ettiği izni geciktirmesi nedeniyle RF'nun blöf yaptığı iddia edildi. Moskova'nın Güney Akım projesinden vazgeçme tehdidi, Türk tarafına baskı yapma çabasıydı. Krutihin, "Sıvılaştırılmış doğal gaz üretecek tesisin inşa edilmesiyle ilgili bütün konuşmalar, Türklere yönelik bir blöftür" dedi. Bu bir blöftü çünkü sıvılaştırılmış doğal gaz tesisleri gerçekten inşa edilecekse Bulgaristan veya Romanya'da inşa edilmesi gerekiyordu. Yamal Yarımadasında böyle tesisin inşa edilmesi tabiat şartlarına uygun değildi. Çünkü Yamal'da gemi seyrüseferi yılda ancak iki ay yapılabilir. Bir de her seferinde sıvılaştırılmış doğal gazı taşıyan gemilerin buzkıran gemisi ile birlikte yola yola çıkması gerekir (Gubayev, 2011).

Türkiye'nin 2011'e kadar Güney Akım'a izni geciktirerek RF'ndan daha fazla imtiyaz teminine çabaladığı iddia edildi. RF yönetimi başka seçenekler arıyordu. Ağustos 2009'da kısa zamanda izin verileceği vaat edilmişti (Gubayev, 2011). Güney Akım boru hattının Karadeniz dibinden geçen kısmı tabii olarak Ukrayna'nın ya da Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi gerekiyordu. RF, Ukrayna yerine Türkiye'yi tercih ettiğinden Türkiye'nin pazarlık gücü artmıştı. Türkiye tarafı Türkiye'ye teslim edilen Rusya doğal gazının miktarını artırmak ve üçüncü ülkelere gaz temini için Mavi Akım-2 boru hattının da inşa edilmesini teklif etmişti. 2009'daki görüşmelerin sonucunda taraflar, Mavi Akım-2 projesinin gerçekleştirilmesine karar verdiler. Doğal gazın Mavi Akım 2 ile İsrail'e mi yoksa Avrupa'ya mı taşınacağı henüz belli değildi (Kolesnikov, 2009). 2006'da İsrail'in doğalgaz tüketiminin hızla artması bekleniyordu. Doğalgaz üreten tüm komşularıyla düşmanca ilişkiler içinde bulunan İsrail, Gazprom için elverişli şartlara sahipti. Üstelik, Mavi Akım boru hattının kapasitesini arttırmak isteyen Gazprom'a da yeni doğalgaz tüketim pazarları gerekiyordu. 2005 kasım ayında Rusya, İtalya ve Türkiye liderleri bu konuda siyasi seviyede anlaşmışlardı. O tarihte Vladimir Putin, Silvio Berlusconi ve Recep Tayyip Erdoğan, Rus doğalgazını Türk toprakları üzerinden Balkanlar'a ve İtalya'ya nakletmek amacıyla Karadeniz'in altına iki yeni boru hattı döşenmesi planından bahsetmişlerdi. Aynı görüşme sırasında Putin, doğalgaz boru hattının İsrail'e kadar uzatılabileceğinden de bahsetmişti (Grivaç, 2006).

RF yönetimi 2011'de Karadeniz'in Türkiye'ye ait sahasında Güney Akım doğal gaz boru hattının inşa edilmesi konusunda Ankara'dan cevap beklerken Rusya şirketleri Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesine katılıp katılmaya-

Denizi'ne iki ülkenin iç denizi statüsü kazandırarak ve onu iki ülkenin mevzuatlarına bağlı kılarak, yalnızca deniz dibini bölüşmeyi teklif ediyor. Söz konusu sorun, Rusya açısından en önemli problemlerden biridir. Zira Ukrayna'nın NATO'ya katılması öncesinde Azak Denizi sahası askeri ve stratejik açıdan büyük önem kazanmaktadır. Denizin statüsünün Ukrayna senaryosuna göre belirlenmesi halinde, NATO'nun gemileri Azak Denizi'ne serbestçe girebilecektir." Vladimir Muhiin, "Moskova Kılıç Sallıyor," *Nezavisimaya Gazeta*, Eylül 23, 2003.

caklarını görüşüyorlardı. Türkiye, Güney Akım'ın inşaatı için gerekli izni 1 Kasım 2010'a kadar vermesi bekleniyordu. Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin: "Şimdilik izin vermediler. Hiçbir koşul ileri sürmüyorlar. Neden izin alamadığımızı şu anda anlamıyoruz." Dedi (Kuzmin, 2011). RF tarafına göre Türkiye izni uzatarak daha fazla avantaj elde etmek istiyordu. Oysa Rusya, Türkiye'ye yeterince avantaj sağladığını, doğal gazı indirim yaptığını ve eksik aldığı durumda yaptırım uygulamayacağı sözünü verdiğini belirtiyordu. Türkiye, Hazar bölgesindeki doğal gazın Rusya'yı devre dışı bırakarak taşınmasını öngören "NABUCCO" projesini hayata geçirmek istiyordu. RF tarafı NABUCCO ile Güney Akım arasında rekabet olduğunu düşünüyordu; bundan dolayı Türkiye'nin Güney Akım'ı geciktirdiğini değerlendiriyordu.¹⁸

Güney Akım'ın gerçekleştirilemeyeceği¹⁹ anlaşılınca, Putin Türkiye'ye Aralık 2014'teki ziyaretinde Güney Akım projesinin iptal edildiğini, bunun yerine Türkiye üzerinden geçecek Türk Akımı adlı yeni bir proje üzerinde çalışıldığını açıkladı. Ziyaret esnasında Gazprom ve BOTAŞ arasında boru hattına ilişkin ilk andlaşma yapıldı. Ancak Eylül 2015'te Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi, Türk Akımı için yapılan andlaşmanın onaylanmasını bir süre durdurdu da Haziran 2016'dan sonra ikili ilişkilerde yaşanan yumuşama Türk Akımını olumlu etkiledi. Türkiye ve Rusya arasında Türk Akımı projesine yönelik andlaşma 10 Ekim 2016'da imzalandı. Sonuç olarak; Rusya, AB ve ABD baskısıyla iptal etmek zorunda kaldığı Güney Akım projesini 10 milyar USD daha ucuza ve daha avantajlı koşullarda Türk Akımı adı altında yeniden hayata geçirmiştir (Demirci, 2019). Mehmet Cem Demirci'ye göre bu şartlar altında Türkiye'nin Avrupa'ya RF gazının transferinde merkezi ülke konumunda olduğunu iddia etmesi gerçekçi değildi, transit ülke tabiri daha uygundu. Yine Demirci'ye göre Türk kamuoyu nezdinde kaybettirdikleri ile çok fazla gündeme gelmeyen projenin, ilk olarak isminin Türk Akımı mı, Rus Akımı mı olması gerektiğine dair bir tartışmanın başlaması birçok sorunun yeniden cevaplandırılmasına vesile olabilirdi (Demirci, 2019).

Demirciye'ye göre Türkiye Batı Hattı'ndan gelen gazdan daha avantajlı bir sonuç elde edememişti. Türk Akım'ı planlanırken halihazırda Rusya doğal gazının Türkiye'ye arzı; Ukrayna ve Bulgaristan topraklarından geçerek Malkoçlar'a ulaşan "Batı Hattı" ile Karadeniz dibinden geçerek Samsun'a ulaşan "Mavi Akım Hattı" üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Türk Akımı projesi kapsamında inşa edilecek boru hattının devreye girmesi ile Batı Hattı'ndan alınan gazın, do-

¹⁸ Belirsiz, "Bütün Avrupa, Güney Akım'ı Kurtarmaya Çalışıyor," *Novaya Politika*, 2011.

¹⁹ Mayıs 2014'te projenin gerçekleştirileceği ifade edilmişti. Ukrayna-Rusya arasındaki gerginlik ve Amerika'nın yaptırım kararı South Stream (Güney Akım) Transport Şirketi Sözcüsü Jasper Jansen'e soruldu: "Bu gerilim bizim hissedarlarımızı etkilemedi. Daha büyük tabloda konuya bakıldığında inanıyorum. Önümüzdeki yıl ilk nakil yapılacak. Güney Akım yönetimi olarak siyasi çatışmalara girmemeyi tercih ediyoruz." dedi. "Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Türkiye Yok," 2014, <http://enerjienstitusu.de/2014/05/02/guney-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-turkiye-yok/>.

ğal gaz arzına ilişkin mevcut sözleşmelerin ticari şartları ve koşulları değişmeden Türk Akımı üzerinden satın alınmasına devam edilecekti. Türk Akım'ı 30 yıl süreyle yürürlükte kalacaktı. 19 Kasım 2018 itibariyle Türk Akımı'nın denizin dibinden geçen kısmı tamamlandı. Türkiye'ye ilk gazın 2019 yılı sonunda dağıtımını planlanmaktaydı (Demirci, 2019). Sonuç olarak Güney Akım, NABUCCO, Mavi Akım-2 projeleri arasında rekabet yaşanırken başka bir proje Türk Akım'ı hayat buldu.

2.3. Bakü-Novorossiysk-Karadeniz Üzerinden Petrol Nakli

Türkiye, Hazar ya da Kazak petrollerinin Karadeniz ve Boğazlar yoluyla nakline karşıydı. RF ticaret gemilerinin serbest geçişine, Türkiye'nin karşılığı'nın uluslararası hukuka aykırılığına vurgu yapıyordu. 1936'da Montrö Sözleşmesiyle tarihte ilk kez ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi serbestleştirildiğinden RF serbestliği kuralı bir serbestlik olarak gördüğünden Montrö'ye kısıtlamalar, serbestliğin ihlali olarak değerlendirdiği önlemlere karşıydı.

RF tarafına göre Türkiye "1994 ile 1998 yılları arasında "Boğazlarda Gemiler Trafik Tüzüğü"nü inatla uygulama hakkını elde etmeye çabaladı." (Yastrebtsov, 2002). Türkiye 1994'te Boğazlardan seyrüsefer kurallarını düzenledi. Yeni kuralların özü uzunluğu 200 metreyi aşan gemilerin Boğazlardan geçişinin yeniden düzenlenmesiydi. Bu gemilerin ancak gündüz geçmesi ve mutlaka Türk kılavuz kaptan bulundurması şarta bağlandı. Bu büyüklükteki gemilerin çoğu RF savaş gemileri ya da Novorossiysk'ten petrol nakleden RF tankerleriydi.²⁰ RF'nun geçiş düzenlemesi sonrası yaklaşık 500 milyon USD zarara uğradığı iddia edildi (Çarodeev, 2001).

Boğazlardan geçen petrol tankerleri Hazar petrolünü naklediyordu. Ancak Bakü-Novorossiysk boru hattı marifetiyle Karadeniz'e petrol nakli hususunda Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Haziran 2000'den itibaren hatta petrol yüklemeyeceğini açıklamıştı. Orta Asya petrolünün hatta verilmesi yoğunluğu, kükürt ve parafen oranının yüksekliği nedeniyle sorun oluşturmuyordu (Sapojnikov, 2000). Ekim 2000 itibariyle Hazar petrolünü dünya piyasalarına eriştiren iki hat işletiliyordu. Bakü-Novorossiysk hattı yılda 5 milyon ton petrol naklediyordu. Diğer hat Bakü-Süpsa hattı petrolü Gürcistan'ın Poti limanına naklediyordu. Aralık 1999'da AGİT zirvesi sırasında ABD himayesinde Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye arasında Bakü-Ceyhan boru hattının inşası antlaşması imzalanmıştı. Azerbaycan, Rusya'nın baskısına rağmen Bakü-Ceyhan'da ısrarlıydı (Şükürov, 2000).

Boğazlardan tankerlerin geçişi kış aylarında hava muhalefeti nedeniyle aksıyordu. 2004 Ocak ayında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçiş neredeyse

²⁰ 2003'te RF'nun ihrac ettiği petrolün 1/3'ü boğazlardan geçiyordu. "Türkiye'ye Mavi Akım Boru Hattıyla Doğalgaz İhracatına Yeniden Başlandıysa da İhracat Önemsiz Miktarda," *Rossiyskaya Gazeta*, Ağustos 5, 2003.

tamamen durdu. Yaşanan fırtınalar ve yoğun sis nedeniyle tankerlerin muhtemel çarpışmasını önlemeye çalışan Türk makamları, büyük tonajlı gemilerin boğazlardan geçişini sınırlandırmışlardı. İstanbul Boğazındaki tıkanıklık, Batı Avrupa piyasasını etkiledi, İspanya, İtalya, Fransa ve Almanya petrol rafinerileri duraksadı. Rusya, Avrupa ülkelerine petrol ihraç edilen petrolü nakleden Karadeniz kıyılarına uzanan petrol boru hatlarından birini durdurmak zorunda kaldı. Petrol tankları ağzına kadar dolmuştu. Limanda bekleyen tankerlere petrol yüklenmiyordu (Aliyev ve Gordiyenko, 2004).

Boğazlardan tankerlerin geçişinde yaşanan gecikmeler nedeniyle önceki yıllarda önerilen Burgaz-Dedeğaç arasında döşenecek petrol boru hattı için Rusya tekrar girişimlere başlamıştı. 2007 mart ayı ortalarında Putin'in Atina ziyareti sırasında, Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan, Burgaz-Dedeğaç petrol boru hattının 2008'de inşa edilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. Novorossiysk'ten tankerlere yüklenecek petrolün bu boru hattıyla taşınması öngörüliyordu (Kulikov, 2007). '07 ortasında Putin Hazar boru hattı ile Burgaz-Dedeğaç'ın aynı sürede tamamlanması gerektiğini belirtti. Hazar boru hattı projesi Kazakistan'ın batısındaki petrol yataklarını Novorossiysk Limanına bağlayacaktı. Hazar boru hattı projesi Rusya'ya yararına değildi. Putin, Rusya'nın, Hazar boru hattının işletilmesinden gördüğü zararın Kazakistan ile imzalanan diğer anlaşmaların sağlayacağı gelir sayesinde telafi edileceğini umuyordu. Putin, Haziran 2007'de "*Hazar petrol boru hattının inşaatı, Burgaz-Dedeğaç boru hattının inşaatıyla aynı süre içerisinde tamamlanmalı*" dedi. Anılan iki boru hattının aynı zamanda inşası Türkiye'nin İstanbul Boğazı'ndan tankerlerin geçiş rejimini yumuşatması halinde bile, Burgaz-Dedeğaç boru hattının petrolle doldurulmasını garanti edecekti. Nazarbayev, Burgaz-Dedeğaç boru hattına yılda yaklaşık 17 milyon ton petrol verebileceklerini belirtmişti (Sergeev, 2007).

Türkiye bu hatta karşılık Samsun-Ceyhan petrol boru hattını önerdi. TNK-BP şirketi, Türkiye'nin önerdiği boğazlardan geçişi gereksiz kılan Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesi seçeneğini Burgaz-Dedeğaç ile mukayese etti. TNK-BP şirketi Burgaz-Dedeğaç projesi için uğraşırken Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesi seçeneği ortaya çıkınca Burgaz-Dedeğaç hattının tercih edilmesinin doğru olup olmayacağını tetkik etmeye koyuldu (Groşkova ve Grivaç, 2006).

2.4. Karadeniz Dibinden ve Kıyılarında Başka Projeler

RF, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Irak petrol ya da gazının dünya piyasalarına nakli için Karadeniz altını, üzerini, kıyılarını içeren çok sayıda proje önerildi. Önerilen projelerle Karadeniz haritasında Karadeniz kıyıları, altı ve üzeri adeta petrol ve gaz güzergahı görünümü kazandı. 2000-2010 yılları arasında Karadeniz'i çevreleyen sahil yolu, Karadeniz'i çevreleyen elektrik iletim hattı, Rusya'dan Karadeniz dibinden Türkiye'ye elektrik iletim hattı döşen-

mesi önerisi, Rusya'nın Zonguldak'ta petrol rafinerisi inşaatı önerisi Karadeniz'e dair dikkat çeken projelerdir. Bu öneriler kısaca hatırlatılarak RF ve Türkiye'nin Karadeniz ile ilişkili projelerine doğrudan ya da dolaylı etkileri belirtilecektir.

İlginç projelerden birisi 2004 sonunda İran doğalgazının Ukrayna ve Avrupa'ya nakli idi, Ukrayna Enerji Bakanı'nın Tahran ziyareti sırasında görüşülmüştü. İran-Ermenistan-Gürcistan-Karadeniz-Ukrayna-Avrupa güzergahı öneriliyordu. Gürcü doğalgaz boru hattının satılması durumunda, İran-Ermenistan-Gürcistan-Rusya doğalgaz boru hattının tek sahibi "Gazprom" olacaktı.²¹ Mart 2004'te Ermenistan Enerji Bakanı 2005 başlarında inşaatının bitirilmesi planlanan Ermenistan-İran doğalgaz boru hattının Gürcistan'a kadar uzatılacağını, oradan Karadeniz'in dibinden Ukrayna'ya, oradan da Batı Avrupa'ya kadar ulaştırılacağını belirtti. Böylece İran ve Türkmenistan doğalgazı Rusya'ya uğramaksızın AB ülkelerine nakledilecekti. Bu proje gerçekleşirse Rusya her yıl birkaç milyar dolar kaybedecekti (Sorokina, 2004).

İlginç önerilerden bir diğeri Hazar petrolünün Ukrayna üzerinden Avrupa'ya nakli idi. Hazar petrolünün Odessa-Brodı boru hattı üzerinden taşınması önerisine Azerbaycan hükümetinin katılmaktan vazgeçmesi projenin gerçekleşmesine ciddi tehdit oluşturdu. Ukrayna hükümetinin taksitli ödeme talebini Azerbaycan yönetimi reddetti. SOCAR'a göre, Ukrayna tarafından inşa edilen transit boru hattı, Azeri petrol projeleri operatörleri için ancak Türkiye'nin Karadeniz boğazlarında petrol tankerlerinin geçişleriyle ilgili gecikmeler yaşandığı durumlarda yararlı olacaktı. SOCAR Başkanı Elşad Nasirov, "SOCAR yönetimi için hareket özgürlüğü önemlidir" fikrindeydi. Ukrayna, Odessa-Brodı boru hattı üzerinden Avrupa'ya Hazar petrolünü nakli için defalarca Azerbaycan ve Kazakistan hükümetlerine başvurmuş ancak somut bir sonuca ulaşamamıştı. Kazakistan sözlü olarak projeyi destekliyordu, ancak net bağlantılar kurulmamıştı. Azerbaycan ise petrolünü Bakü-Tiflis-Ceyhan'dan nakletmeyi bekliyordu. Azerbaycan, Rusya ile Bakü-Novorossiysk boru hattı üzerinden petrol nakli hususunda yeni bir anlaşma imzalamayı reddetti. SOCAR yönetimi, Rusya petrolünün inşa edilen Bakü-Tiflis-Ceyhan üzerinden gelecekte akıtılacağını umduğunu defalarca gündeme getiriyordu. Bunun nedeni Rusya petrolü olmadan Bakü-Tiflis-Ceyhan borusu doldurulamayacağı endişesiydi. Gerçi bu endişe Odessa-Brodı için de geçerliydi (Voropayeva, 2004).

Boğazlardaki "tıkanmaların", Ukrayna'nın Odessa-Brodı boru hattının Polonya-Baltık limanı Gdansk'a kadar uzatılması yoluyla çözümlenmesi bir başka seçenektir. Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşenko, bu boru hattının döşenmesine hazır olduğunu belirtti ve bu inşaatın 2006'da gerçekleştirilmesi için Polonya ve Kazakistan ile ortaklık oluşturduğunu kaydetti. 600 milyon USD maliyetindeki bu plana Kazakistan da ilgi gösterdi. Avrupa Birliği ise, 2005 sonuna kadar

²¹ "Doğalgaz Boru Hattının Rusya'ya Satışı Konusunda Karar Gürcistan'ın," *Gazeta SNG*, Aralık 28, 2005.

tamamlanması beklenen yapılabirlik raporu için kaynak aktarmıştı.²²

Ukrayna yönetimi önceki yıllarda oluğu gibi 2007’de de Ukrayna’yı Doğu Avrupa’nın enerji piyasası için önemli bir enerji nakil koridoruna dönüştürecek planlar kuruyordu. Viktor Yanukoviç petrol nakil koridorunun oluşturulması için Yakıt ve Enerji Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığını Irak ve Türkiye ile görüşmeler yapmakla görevlendirmişti. Kerkük’ten Trabzon limanına uzanacak boru hattının inşası öngörülüyordu. Petrolün Trabzon’dan Ukrayna’nın Karadeniz’deki Pivdenni petrol terminaline, oradan da mevcut Odessa-Brodi boru hattına yüklenmesi planlanıyordu (Kulikov, 2007).

Ukrayna 2007’de Karadeniz dibinden yeni bir boru hattı döşenmesini önerdi. Ukrayna ve Azerbaycan yönetimi 2008’de Ukrayna ile Azerbaycan’ın doğalgaz boru hatları sistemlerinin birleştirilmesi gerektiği fikrindeydiler. Azerbaycan ve Ukrayna arasındaki doğalgaz boru hattının en kısa güzergahla, yani Karadeniz’in dibinden döşenmesi öngörülüyordu. Daha 1990’lı yıllarda ortaya atılan bu proje, ABD’nin, Avrupa’nın enerji bakımından Rusya’ya bağımlılığını azaltma planlarına uygun bir projeydi. GUEU (Gürcistan-Ukrayna-Avrupa Birliği) projesi, 2007’de Tiflis’te görüşülmüşü. GUEU projesiyle Azeri doğalgazının Gürcistan’ın Supsa Limanına ulaştırılması öngörülüyordu. Doğalgaz boru hattı oradan, Karadeniz’in dibinden geçerek Ukrayna’nın Feodosya Limanına ulaşacak ve Ukrayna’daki doğalgaz sistemine bağlandıktan sonra Avrupa ülkelerine ulaşacaktı (Roks, 2008).

Bir diğer boru hattı önerisi Karadeniz kıyıları ile Adriyatik kıyılarını bağlayacak petrol boru hattıydı. Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrol Boru Hattı Şirketi, Burgaz’dan başlayıp Makedonya üzerinden büyük tankerler için müsait olan Vlora Limanı’na uzanacak 912 kilometrelik boru hattını inşa etmeyi umuyordu. Hat uzunluğu ve hattın güzergahındaki siyasi riskler ilk kez 1994’te önerilen hattın önünde hala önemli bir engeldi. AB’nin doğu ve güney yönünde genişlemesinin siyasi riskleri bertaraf edeceği beklentisi oluşuyordu. Başka bir öneri Romanya’nın Karadeniz limanı Köstence ile İtalyan Trieste’si arasında bir boru hattı projesiydi. Hattın topraklarından geçeceği beş ülke arasındaki siyasi çekişmeler ve altı milyar USD’a ulaşabilecek yüksek maliyeti projenin hayata geçirilmesini engelledi.²³

Yukarıda anılan projelerle kıyaslandığında 2005 itibariyle Burgaz-Dedeağaç arası uzanan 285 kilometrelik boru hattı gelecek vadediyordu. Yunanistan, Rusya ve Bulgaristan arasında 10 yıl süren pazarlıktan sonra Mayıs 2005’te 700 milyon Avro (823 milyon USD) maliyetindeki boru hattının yapımıyla ilgili çalışmalarına 2006’da başlayabileceklerini ilan ettiler. Balkanlardan geçecek projeler Boğazlardan geçişi icap ettirmeyen güzergahlardan sadece birisiydi. Türki-

²² “Batı’ya Petrol Güzergahları,” İzvestia, Aralık 23, 2005.

²³ “Batı’ya Petrol Güzergahları.”

ye, Samsun'dan Ceyhan'a uzanacak bir petrol boru hattının lobi çalışmalarını yürütüyordu. 2005'te Türkiye ve Rusya Samsun-Ceyhan hattı önerisi için bazı araştırmalar yapmaya karar verdiler. Daha önce Rusya, yüksek tarifelerden çekinerek bu plana soğuk bakıyordu. Türkiye tarafının tutumunu bir yetkili şöyle özetliyordu: “*Bu, Türkiye için çok önemlidir... Rusya biraz tereddüt ediyor. Ancak biz, onu ikna etmeye çalışıyoruz*”.²⁴

Karadeniz'deki Burgaz Limanından Ege'deki Aleksandroupolis (Dedeağaç) Limanı'na kadar uzanacak petrol boru hattı Rusya tarafından TNK-BP, Gazprom, Lukoil, Rosneft ve Transneft, Yunan tarafından Hellenic Petroleum, Latsis Group ve Gazprom'un sahip olduğu Prometheus Gas ve Bulgar tarafından ise Burgaz Terminali katılıyordu.²⁵ Projenin gerçekleştirilmesiyle ilgili iş birliği memorandumu 12 Nisan 2005'te Sofya'da, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan hükümetleri arasında imzalandı. Bu proje, petrolün Rusya'nın Karadeniz limanlarından Avrupa, ABD ve Asya-Pasifik bölgesi pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak yeni bir nakil güzergahı oluşturulmasını öngörmekteydi (Naumov, 2005).

Ön projeye göre, 280 kilometre uzunluğundaki Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattının kapasitesi yıllık 35 milyon ton petrol olacak ve ileride bu kapasite 50 milyon tona çıkarılabilecekti. Burgaz Limanı'nda 150 bin tonilatolu tankerlerin tahliyesi ve Dedeağaç'ta 300 bin tona varan tankerlerin yüklenmesini öngören deniz terminalleri de projeye dahil edilecekti. Projenin toplam maliyeti yaklaşık 700 milyon Avroydu. Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı projesi, Rusya petrolünün Türk Boğazlarından taşınmasına alternatif olarak 10 yıldır zihinlerdeydi. Son yıllarda projenin gerçekleşmesi daha fazla önem arz etmeye başlamıştı. Zira 2000-2004 yılları arasında Rusya'da ve Hazar Denizi bölgesinde petrol üretimi önemli derecede artmıştı. Dolayısıyla petrol ihracat hacmi büyük artış göstermişti. Türkiye'nin Boğazlardan 200 metre üzeri tanker geçişlerine uyguladığı sınırlamalar tankerlerin uzun süre beklemesine neden oluyordu. Rusya şirketlerin bu sebeple 2003 ve 2004 yıllarında Boğazlardan taşıdıkları petrolde ton başına yaklaşık 7 USD (veya varil başına yaklaşık 1 USD) kaybettikleri iddia ediliyordu. Gecikme dünya piyasalarında Rusya petrolünün rekabet kabiliyetini de düşürüyordu. Üstelik gemilerin Boğazlarda fazla bekletilmesi yüzünden kiralananabilecek boş tanker sayısı azalmakta ve dünyada gemi kiralaları giderek artmaktaydı. 2004-2005'te gemi kiralaları iki kat artmıştı. Türkiye, Rusya petrolünü Karadeniz limanlarından taşıyan gemilere sınırlama uygulamaya başladığından beri Karadeniz'den petrol ihracatının tümüyle bir ülkeye bağımlı olmasının sakıncalarını gün yüzüne çıkarmıştı. Dolayısıyla Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattının inşası petrol ihracat güzergahlarının çeşitlendirilmesi bakımından Rusya'nın çıkarlarına uymaktaydı (İvanov, 2005).

²⁴ “Batı'ya Petrol Güzergahları.”

²⁵ “Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan Petrol Boru Hattı Konusunda Anlaşmaya Vardı,” *Kommersant*, Aralık 8, 2005.

Balkanları geçip Ege'ye ya da Adriyatik'e uzanan petrol boru hattı projelerine karşılık Türkiye iki hat önerdi; biri Kırıkköy-İbrikbaba, diğeri Samsun-Ceyhan hattıydı. Rusya, başlangıçta Bulgaristan-Yunanistan arasındaki Burgaz-Dedeağaç hattına daha yatkındı (Reutov, 2005).

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz dibinden, yüzeyinden petrol ve gaz nakli dışında Karadeniz kıyılarında rafineri inşası ve Karadeniz dibinden elektrik nakli projelerine de yer edinmiştir. Lukoil Zonguldak'ta yıllık 8-10 milyon ton kapasitede bir petrol rafinerisi inşa etmek istemiş, Türkiye hükümetine başvurmuştu. 2007'de Samsun'dan Ceyhan'a bir boru hattı çekilmesi planlanıyordu. Bu hat, Hazar petrollerinin Avrupa'ya taşınmasıyla ilgili projenin bir parçası olarak görülüyordu. Türkiye Samsun'da kurulması planlanan enerji merkezi çerçevesinde petrol rafinerisini de Samsun'da önerdi. Fakat Lukoil rafineriyi Zonguldak'ta inşa etme konusunda ısrar etti.²⁶

Karadeniz'in dibinden gaz naklinden başka elektrik nakli de önerilmişti. Rusya başbakanınca Mavi Akım boru hattına paralel elektrik nakli için Karadeniz'in dibinden nakil hattının döşenmesi teklifi Türkiye tarafınca ilgiyle karşılanmıştı (Sabov, 2000).

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz'in dibi, yüzeyi, kıyılarına ilişkin başka projeler de yer almıştır. 1 Mayıs-30 Kasım 2006 arasında iki proje ivme kazanmıştı. Karadeniz sahil yolu ve Karadeniz limanları arasında düzenli feribot ulaşımının sağlanması projeleriydi. Karadeniz çevre yolu 7.100 kilometre uzunluğunda, mevcut karayolları ağlarını önemli derecede iyileştirilip Karadeniz'de ticari ilişkileri geliştirmesi bekleniyordu. Üstelik, Avrupa ile Asya'nın yollarını birbirleriyle bağlayarak bölgede turizmin gelişmesine de katkı sağlaması umuluyordu. İkinci proje, yani Karadeniz limanlarının altyapılarının ıslahını amaçlayarak bölge ülkeleri arasında yolcu taşımacılığını düzenlemeye yönelikti. Bir diğer proje Karadeniz'i çevreleyen elektrik nakil hattı projesiydi (Portyakova, 2008).

2.5. Boğazlardan Petrol Tankerlerinin Geçışı

2003-2004 kışında Karadeniz'den petrol ihracatı aksamıştı. Rusya petrol ihracatçıları boğazlardan geçişte yaşanan sıkıntılardan dolayı zarara uğruyorlardı. Polotsk (Beyaz Rusya)-Ventspils (Letonya) petrol boru hattı da (Baltık Denizi üzerinden ihracat imkânı sağlıyor) bir yıldan fazladır Rusya petrol ihracatçılarına kapalıydı. Karadeniz limanlarından petrol ihracatıyla ilgili sorunlar yeni değildi; ancak 2003 sonbaharında daha da ağırlaşmıştı. 2003 sonbaharında Türkiye hükümeti büyük tankerlerin boğazlardan geçişini sınırladı ve ancak gündüz saatlerinde geçmelerine izin verdi. 2003-2004 sonbahar ve kışındaki fırtınalar, durumu daha da güçleştirmişti. Hava muhalefeti nedeniyle boğazlar yaklaşık bir hafta

²⁶ "Ankara, Türkiye'de Petrol Rafinerisi İnşa Etmek İsteyen Lukoil'e Kendi Teklifini Sundu," *Vremya Novostey*, Ağustos 15, 2006.

kapalı kalmıştı. İstanbul Boğazı girişi yakınlarında, ham petrol yüklü yaklaşık 100 büyük tankerden oluşan kuyruk oluşmuştu. 2003 kasım ayında bir tankerin boğazlardan güneyden kuzeye geçişi ortalama 7-8 gün, kuzeyden güneye geçişi ise 4-5 gün sürüyordu. Tankerlerin Türk boğazlarından geçişindeki aksamalar gemi kira ücreti 2003 Eylül ayında ton başına 5.38 USD iken, 2003 sonuna doğru 18.20 USD'a, Mart 2004'te 33.29 USD'a çıktı. Dolayısıyla Novorossiysk üzerinden petrol ihracatının maliyeti, Ventspils (Letonya) istikametine oranla 15 USD daha pahalı hale gelmişti. 2004 Ocak ayında tankerlerin boğazları geçmesi için artık ortalama 20-25 gün beklemleri gerekiyordu. Gemiler, boğazlardan geçiş için müsaade edilmesini Karadeniz limanlarında beklemek zorundaydılar. Gemi kiralayanlar için bu, ek masraflara neden oldu, yük sahipleri açısından da nakil maliyetinin yükselmesine yol açmıştı. Şubat başlarında Novorossiysk limanı kötü hava şartları yüzünden iki hafta çalışmamış, petrol ve türevlerinin yüklenmesi durdurulmuştu. Kışları Novorossiysk için bu olağan bir durumdu. İhraç edilen petrolün giderek artması ve boğazlardan geçişe Türkiye'nin sınırlamalar getirmesi, Karadeniz limanlarının durumunu zamanla kötüleştiriyor ve zararı kritik noktaya yaklaşıyordu. RF tarafı petrolün İstanbul ve Çanakkale boğazlarından naklinin giderek daha siyasi bir özellik kazandığını iddia ediyordu. Rusya, Türkiye'yi gemilerin boğazlardan geçişini bilinçli ve keyfi olarak sınırlamakla suçluyordu. Rusya tarafı boğazlardan geçiş düzenlemesinin, kısıtlamaların petrolünün akışını Ceyhan'a çevirtmek amacıyla atılan siyasi bir adım olduğuna inanıyordu. Fakat Türkiye Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, boğazlardaki seyrüseferin keyfi olarak sınırlandırıldığı ve Türkiye'nin bunda herhangi bir menfaati olduğu yolundaki söylentileri reddetti. Mart 2004'te Karadeniz-Akdeniz yönünde 1 ton petrol başına ortalama 12 USD kaybediliyor ve tankerler yaklaşık 20-25 gün sırada beklemek zorunda kalıyordu. Tankerler bu kadar uzun süre bekleyince Azeri petrolünün ihracatı kârsızlaşıyordu. Zira Azeri petrolünün Akdeniz üzerinden nakli, tanker başına 3,5-4 milyon USD'a mal oluyordu. RF tarafına göre boğazlardan geçişin Türkiye tarafınca idari kararlarla değiştirilmesinin sonucu buydu. Tankerler Karadeniz'de boğazlardan geçiş müsaadesini uzun süre beklerken, Baltık denizi kıyısında bir yıldan fazladır Polotsk-Ventspils boru hattına petrol verilmiyordu (İvanov, 2004).

Rusya petrol şirketlerinin yetkilileri, sorunların 2003 sonbaharında başladığını söylüyorlardı. Türkiye, Novorossiysk'ten Akdeniz limanlarına petrol taşıyan büyük tonajlı tankerlerin Boğazlar'a girişini sınırlandırmıştı, Çanakkale Boğazı'na yalnızca gündüz saatlerinde girişine izin verilmişti. Ayrıca, sonbahar başlayınca, Karadeniz için bu mevsime özgü kötü hava şartları ve sisten dolayı durum daha da zorlaşmıştı. Ocak 2004'te tankerler Boğazlar'dan geçebilmek için neredeyse bir ay beklemek zorunda kalmıştı (Rebrov, 2004). Rusya yöneticileri Türkiye'nin çevre ve güvenliğin temini iddialarından şüpheliydiler, bunun ardında gizli bir siyasi neden görüyorlardı. Yani, Türkiye'nin boğazları tamamen

kapatmasa da Hazar ve Rusya petrol üreticilerini, elde ettikleri petrolü Rusya'ya uğramaksızın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla nakletmeye zorlamak için boğazların geçiş kapasitesini sınırlamak istediğine inanıyorlardı. Rusya Ulaştırma Bakanlığı'nın talebiyle Novorossiysk Denizcilik Devlet Akademisi'nce hazırlanan *"Boğazların gemi geçiş kapasitesiyle ilgili çalışma"* sonuçlarına göre kapasitenin Şubat 2004'te ancak yarısı kullanılıyordu. "Lloyd Register"ın verilerine göre İstanbul Boğazı'ndaki güvenlik durumu, etkili kontrolün ve seyrüsefer ekipmanlarının sahilde hizmetinin olmamasıyla bağlantılıydı. RF tarafından (Rusya Devlet Başkanı'nın Hazar Denizi konularından sorumlu özel temsilcisi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı) Viktor Kalyujni tehditkâr beyanat verdi: *"Tek taraflı hareketlerde bulunulmamalı ve uluslararası su yolu olan Karadeniz boğazlarını kapatmak veya özelleştirmek için bir çaba içerisine girilmemeli. Türkiye'nin bazı etkili çevrelerce propagandası yapılan bu yıkıcı düşünce, bir gün kitlelerin bilincinde yer edebilir, durum kontrolden çıkabilir ve hükümet bir kaosla karşı karşıya kalabilir"* diye konuştu. *"Bu tehlikeli bir yol, cini şişeden çıkartmamayı tavsiye ediyorum."* dedi. Kalyujni, İstanbul'da Boğazların seyrüsefer güvenliğiyle ilgili çok taraflı danışmalar yapılmasını ve Karadeniz boğazlarının geçiş kapasitesinin bağımsız bir ekip tarafından araştırılmasını teklif etti. Bu konularda Rusya Ulaştırma Bakanlığı'nın Rusya-Türkiye çalışma grubu kurulması önerisinin Türkiye tarafından geri çevrildiğini de hatırlatan Kalyujni, *"Boğazlardan en çok yararlanan"* ülke olan Rusya adına, *"Karadeniz havzasında ortak bir operatör şirket kurulması"* hususunu Türkiye ile ele almayı önerdi (Dubnov, 2004).

Türkiye tarafı boğazlarda trafiğin artışından endişeliydi ve çözüm önerisi farklıydı. Başbakan Erdoğan Hazar Havzasında da petrol üretimine başlanmasıyla tanker seyrüseferinin kabul edilebilir sınırları zorlamaya başladığına dikkat çekti. Başbakan Ağustos 2004'te, Rusya petrol şirketlerinin sorumluluk bilinciyle, diğer petrol şirketleri gibi, gönüllü olarak boğazlardan yararlanmaktan vazgeçip boru hatlarından petrol nakli önerisine destek vermelerini umuyordu.²⁷

Moskova Büyükelçisi Kurtuluş Taşkent Türkiye'nin enerji alanındaki stratejisinin, ülkenin Asya ile Avrupa arasındaki yolları üzerinde bulunmasını göz önüne alınarak, enerji kaynaklarının transit merkezi haline gelmesine yönelik olduğunu belirtti. Büyükelçi, Türkiye'nin kontrolünde bulunan Boğazların kapasitesinin artık tükendiğini de hatırlattı. 1996 ila 2005 yılları arasında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçen tanker sayısı 4.248'den 10 bine çıktı, tankerlerle taşınan petrol hacmi ise, 60 milyon tondan 145 milyon tona kadar arttı (Kulikov, 2007).

²⁷ "Türkiye'nin Yer Altı Doğalgaz Depolama Tesisleri Gazprom'un İlgisini Çekti," *Vremya Novostey*, Ağustos 31, 2004.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma hipotezini aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonundan elde edilmiştir. Araştırma sonucu hipotezi doğrulanmıştır. Bulgulara göre Putin (Medvedev) yönetiminde, 2000-2010 yılları arasında RF'nun Karadeniz ve çevre ülkelerde iktisadi ve askeri etkisinin arttığı tespit edilmiştir. Putin dönemi yöneticileri Karadeniz haritasına RF'nun önemli ihraç kalemleri petrol ve gaz nakli için bakmıştır.

RF yönetimi Karadeniz ve çevresinde Karadeniz ülkeleri, AB ve ABD ile hem iş birliği hem de rekabeti bir arada yaşamışlardır. RF yöneticileri Karadeniz ve çevresinde petrol ve gaz üretim ve nakliyatında önceki pozisyonlarını korumacı ve rekabetçi olmuşlardır. RF yöneticileri Hazar petrollerinin çıkartılması ve naklinde ABD tarafından etkisizleştirilme girişimlerine karşı durmuşlardır. Türkiye'nin ABD'nin yanında mı RF'nun karşısında mı olduğu belirsizleşmiştir. RF boğazlardan geçişi düzenlediği ve yönettiği için Türkiye'yi eleştirse de petrol ve gaz nakli için iş birliği arayışlarını sürdürmüş ve sonuçlandırmıştır. RF Ukrayna topraklarından ya da münhasır ekonomik bölgesinden geçmeyen projelere yönelmiştir.

RF yönetimi diğer Karadeniz kıyısı ülkelerden Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna ile de petrol ve gaz nakli için müzakerelere girişmiştir. RF yönetimi Karadeniz'den petrol ve gaz nakli projelerinde Türkiye dahil diğer Karadeniz ülkeleri ile hem iş birliği ve hem rekabet ortamını yaşamıştır. RF yönetimi Türkiye'ye bir gözüyle doğal gaz ve petrol alan bir müşteri olarak bakarken diğer gözü ile Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ve Trans-Hazar hattına bir rakip olarak bakmıştır. Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye boğazlardan petrol tankerlerinin geçişinin artışının boğazların seyrüsefer güvenliğini ve çevresini tehlikeye attığını görerek Balkanları geçip Ege'ye ya da Adriyatik'e uzanan petrol boru hattı projelerine karşılık Türkiye iki hat biri Kıyıköy-İbrikbaba, diğeri Samsun-Ceyhan hattını önermiştir.

Kaynakça

- ALİYEV, Yalçın ve Anatoli Gordiyenko., (2004). "İstanbul Boğazı'nın Kozları... Türk Boğazlarındaki Tıkanıklıklar, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine Katılanların İşine Geliyor." *Nezavisimaya Gazeta*, Ocak 16, 2004.
- "Ankara, Türkiye'de Petrol Rafinerisi İnşa Etmek İsteyen Lukoil'e Kendi Teklifini Sundu." *Vremya Novostey*, Ağustos 15, 2006.
- "Ankara Milletvekili Sayın Ayşe Gülsün Bilgehan'ın 7/684 Sayılı Soru Önergelerinin Yanıtı," 2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>.
- "Ayın Tarihi 01 Aralık 1991," 1991. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>.

- “Batı’ya Petrol Güzergahları.” *İzvestia*, Aralık 23, 2005.
- Belirsiz. “Bütün Avrupa, Güney Akım’ı Kurtarmaya Çalışıyor.” *Novaya Politika*, 2011.
- ÇARODEEV, Gennadi., (2001). “İstanbul Boğazının Kapasitesi Dolmak Üzere Türkler, Hazar Petrolünü Boğazlardan Geçirmeyecekler.” *İzvestia*. Nisan 16, 2001.
- DEMİRCİ, Mehmet Cem., (2019). “Türk Akımı mı, Rus Akımı mı? Boru Hattı En Çok Kime Yarıyor?” <https://tr.euronews.com/2019/01/28/turk-akimi-mi-rus-akimi-mi-dogal-gaz-boru-hatti-en-cok-kime-yariyor>.
- “Devlet Arşivleri,” 2016. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetailArama.aspx>.
- “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Elektronik Arşiv Projesi Tanıtım Konuşması, 16 Ocak 2015, Ankara.” n.d. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa.
- “Dışişleri Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği,” 2019. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>.
- “Doğalgaz Boru Hattının Rusya’ya Satışı Konusunda Karar Gürcistan’ın.” *Gazeta SNG*, Atalık 28, 2005.
- DUBNOV, Arkadi., (2004). “Moskova, İstanbul Boğazı’nın Kapatılmasına İzin Vermeyecek.” *Vremya Novostey*, Şubat 27, 2004.
- DVALI, Georgi., (2000). “Gürcistan ‘Mavi Akım’ Boruhattının Kardan Geçirilmesini Teklif Ediyor.” *Kommersant*, Şubat 9, 2000.
- GRIB, Natalya., (2006). “İkinci Mavi Akım İtalyanlar ile Gerçekleştirilecek.” *Kommersant*, Eylül 21, 2006.
- GRIB, Natalya, Dmitri Butrin, Aleksandr Gudkov, and Vladimir Solovyov., (2009). “Türkiye, Rusya’ya Güney Akım Boru Hattını İnşa Etmek İçin Türk Kara Sularını Kullanma İzni Vermesi Karşılığında Rusya, Samsun-Ceyhan Boru Hattını Desteklemek Zorunda Kalacak.” *Kommersant*, Ağustos 6, 2009.
- GRIVAÇ, Aleksey., (2006). “İsrail, Gazprom İle Görüşmeler Yapıyor.” *Vremya Novostey*, Mart 20, 2006.
- GRIVAÇ, Aleksey ve Arkadi Dubnov., (2003). “Köpeklerin Boru Altındaki Kavgası.” *Vremya Novostey*, Temmuz 4, 2003.
- GROŞKOVA, Anna ve Aleksey Grivaç., (2006). “Boru Hattı İyimserliği... Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı Üst Düzey Yetkililer Tarafından Protesto Ediliyor.” *Vremya Novostey*, Eylül 1, 2006.
- GUBAYEV, Aleksandr., (2011). “Sıvılaştırılmış Doğal Gaz Zirvesi... Üst Düzey

- Görüşmelerde Rusya, Türkiye'den Başka Alternatiflerin de Bulunduğunun İşaretini Verdi.” Kommersant, Mart 21, 2011.
- GUBENKO, Olga., (2000). “Türkmenistan, Türkiye’yi Gazprom’a Devretti.” İzvestia, Haziran 29, 2000.
- ., (2003). “Kaçırılan Kâr Gazprom Mavi Akım Konusunda Türkiye ile Başlayan Mücadeleyi Kaybediyor.” İzvestia, Temmuz 3, 2003.
- GÜL, Yavuz Ercan ve Cevit Yavuz., (2015), “Rusya’da TV Yayıncılığı ve Ulusal TV Kanallarının İnternet Sitelerinin İçerik Analizi.” International Peer-Reviewed Journal of Communication and Humanities Research Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, no. 6 (2015): 184–203.
- “Güney Akım ÇED Raporu Bölüm 6: Paydaş Katılımı,” n.d. http://www.southstream-transport.com/download/documents/pdf/tr/2014/06/ssttbv_tu-e-sia_6_se_tk_tr_20140606.pdf.
- “Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Türkiye Yok,” 2014. <http://enerji-enstitusu.de/2014/05/02/guney-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-turkiye-yok/>.
- IVANOV, Dmitri., (2004), “İstanbul ve Çanakkale Boğazları’nda Yaşanan Sorunlar Zarar Verebilir.” Parlamentskaya Gazeta, Mart 23, 2004.
- IVANOV, Maksim., (2005). “Üç Devlet Balkan Güzergahından Yana.” Rossiskaya Gazeta, Nisan 29, 2005.
- KOLESNIKOV, Andrey., (2009). “Başbakan Vladimir Putin İle Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Mavi Akım-2 Doğal Gaz Boru Hattının Yapımı Konusunda Anlaştılar.” Kommersant, Mayıs 18, 2009.
- KULIKOV, Sergey., (2007). “Ankara, Moskova’ya Yine Meydan Okuyor... Türkiye, Rus ve Kazak Petrolünü Yeni Güzergahla Taşımayı Kararlaştırdı.” Nezavisimaya Gazeta, Nisan 25, 2007.
- ., (2007). “Ukrayna, Irak Petrolünü Taşımak İçin Enerji Koridoru Kurmaya Niyetli.” Nezavisimaya Gazeta, Ağustos 8, 2007.
- KUZMIN, Vladimir., (2011). “Türkiye, Rusya’nın İnşa Edeceği Nükleer Santral Projesini Durdurmaya Niyetli Değil. Rusya ve Türkiye, Karadeniz’in Türkiye Kısmından Gececek Güney Akım Projesiyle İlgili Bazı Sorunları Halledemedi.” Rossiskaya Gazeta.
- “Lowering of the Last Soviet Flag,” <https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.
- “Mikhail Gorbachev Resignation Speech,” <https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.
- MUHIN, Vladimir., (2003). “Moskova Kılıç Sallıyor.” Nezavisimaya Gazeta, September 23, 2003.

- NAUMOV, İgor. “İstanbul Boğazı’nı by-Pass... Rus Petrolcülerin Ukrayna Başbakanına Cevabı.” *Nezavisimaya Gazeta*, Nisan 13, 2005.
- . “İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi, Ankara’da Yapılan Güney Akım ile İlgili Görüşmelerde Eski Dostu Rusya Başbakanı Vladimir Putin’i Destekledi.” *Nezavisimaya Gazeta*, Ağustos 7, 2009.
- NOVOPRUDSKI, Semen., (2000). “Altın Çağ: Moskova, Doğalgaz Boru Hatları Savaşını Kazanıyor.” *İzvestia*, Şubat 15, 2000.
- PORTYAKOVA, Natalya., (2008). “KEİ Genel Sekreteri Leonidas Hrizantopoulos, Örgütün Çalışmaları Hakkında Bilgi Verdi.” *Kommersant*, Ocak 17, 2008.
- REBROV, Denis., (2004). “‘Petrolü Boğazlar’da Sıkıştırdılar.’” *Vremya Novostey*, Ocak 13, 2004.
- REUTOV, Aleksandr., (2005). “Terörizm Antlaşması.” *Kommersant*, Temmuz 18, 2005.
- ROKS, Yuri., (2008). “Karadeniz’in Altından Döşenecek Yeni Bir Doğalgaz Boru Hattı Daha Ortaya Çıkıyor.” *Nezavisimaya Gazeta*, Temmuz 30, 2008.
- “Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan Petrol Boru Hattı Konusunda Anlaşmaya Vardı.” *Kommersant*, Nisan 8, 2005.
- “Rusya: Devlet Denetimindeki Medya,” 2019. <https://www.eurotopics.net/tr/176694/rusya-devlet-denetimindeki-medya>.
- “Rusya ile Yunanistan, Burgaz-Dedeağaç Projesini Hızlandırma Konusunda Anlaştılar.” *Vremya Novostey*, Ağustos 9, 2004.
- SABOV, Aleksandr., (2000). “En Yakın Komşuya Ziyaret.” *Rossisyskaya Gazeta*, Ekim 26, 2000.
- SAPOJNIKOV, Petr., (2000). “‘Bakü-Novorossiysk’ Yalnızca Zarar Veriyor.” *Kommersant*, Temmuz 26, 2000.
- SERGEEV, Mihail., (2007). “Moskova, Jeopolitik Tehditler Nedeniyle Hazar Petrol Boru Hattıyla İlgili Tutumunu Yumuşatmak Zorunda Kaldı.” *Nezavisimaya Gazeta*, Temmuz 4, 2007.
- SIRYAYEV, Viyaçeslav., (2000). “Rusya’nın ‘Mavi Akım’ Projesi, ABD’nin Planlarını Bozdu.” *Noviye İzvestia*, Kasım 4, 2000.
- SOROKINA, İrina., (2004). “Erivan, Rusya’nın Aleyhine Olan Doğalgaz Projesini Gerçekleştiriyor.” *Nezavisimaya Gazeta*, Mart 25, 2004.
- ŞÜKÜROV, Ali Hüseyin., (2000). “Azerbaycan, Rusya ile İş birliği Yapmaya Hazır.” *Kommersant*, Ekim 17, 2000.
- “T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Andlaşmalar Veri Tabanı,” 2019. <http://ua.mfa.gov.tr/>.

- TANRISEVER, Oktay F., (2005). “The Predicament Of Civil Society in Post-Soviet Russia: Dynamics of Media Politics.” In *Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region*, edited by Ayşe Ayata, Ayça Ergun, and Işıl Çelimli, 8:157–70. New York: I. B. Tauris, 2005.
- TAŞTAN, Yahya Kemal., (2012). “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: İzyona: Rusya’da Kimlik Arayışları.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, no. 1 (2012): 69–134.
- “TBMM B:103 01.06.2000 O:3,” n.d. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c034/b103/tbmm210341030215.pdf>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 22. Dönem 1. Yasama Yılı 104. Birleşim 09 Temmuz 2003 Çarşamba, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=10005&P5=B&page1=21&page2=21.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 3. Yasama Yılı 79. Birleşim 19/Mart /2013 Salı., https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=21914&P5=H&page1=82&page2=82.
- “Türkiye’nin Yer Altı Doğalgaz Depolama Tesisleri Gazprom’un İlgisini Çekti.” *Vremya Novostey*, Ağustos 31, 2004.
- “Türkiye’ye Mavi Akım Boru Hattıyla Doğalgaz İhracatına Yeniden Başlandıysa da İhracat Önemsiz Miktarda.” *Rossisyskaya Gazeta*, August 5, 2003.
- TÜZÜN, Çiğdem ve Sühan Muratlı., (2014). *Şarık Tara Sınırların Ötesinde. 5’inci baskı. İstanbul: Doğan Kitap.*
- VINOGRADOV, Boris., (2000). “Boru Hattı Yerine Altın Zincir... Türkmenistan, Yüzünü Rusya’ya Çeviriyor.” *İzvestia Gazetesinin* 29.3.2000 Tarihli İnternet Sayfası, March 29, 2000.
- VOROPAYEVA, Lübov., (2004). “Rus Petrolüne Herkesin İhtiyacı Var.” *GazetaSNG*, Mart 19, 2004.
- YASTREBTSOV, Yaroslav., (2002). “Türkiye Yol Ayrımında.” *Krasnaya Zvezda*. Temmuz 17, 2002.
- ZAYETS, İlona., (2003). “Kuçma, Luşenko ve Niyazov Görüşmeler Yapıyorlar.” *Nezavisimaya Gazeta*, Ekim 27, 2003.
- ZAYTSEV, Andrey ve Yanina Sokolovskaya., (2003). “Azak Denizinde Bir Yerde.” *İzvestia*, Eylül 18, 2003

